

Корніяка О.М. Розвиток характеристик комунікативної компетентності педагогів і психологів у період їх вторинної професіоналізації / О.М. Корніяка // Проблеми освіти: Наук. зб. / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОНМС України. – К., 2012. – Вип. 70, ч. I. – С. 66–73.

УДК 378

*Корніяка Ольга Миколаївна,
доктор психологічних наук, старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник Інституту психології
імені Г.С. Костюка НАПН України*

РОЗВИТОК ХАРАКТЕРИСТИК КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПЕДАГОГІВ І ПСИХОЛОГІВ У ПЕРІОД ЇХ ВТОРИННОЇ ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ

У статті подано результати дослідження психологічних особливостей розвитку комунікативної компетентності, її основних складових у педагогів і психологів у період їх вторинної професіоналізації.

***Ключові слова:** комунікативна компетентність, комунікативна діяльність, комунікативні вміння та навички, вторинна професіоналізація.*

Актуальність дослідження. Однією з головних психологічних умов інтеграції фахівця у співтовариство професіоналів і досягнення високих професійних результатів є володіння ним комунікативною компетентністю, що є визначальною складовою професійної компетентності (у нашому випадку – це психолого-педагогічна компетентність) і засобом розв'язання зумовлених фахом завдань. Як інструмент професійної діяльності й фахового зростання комунікативна компетентність охоплює цілу низку ієрархічно підпорядкованих компетентностей: *інформаційну* компетентність, що виражається у чіткій комунікації і правильному передаванні інформації; *мовленнєву* компетентність, що включає культуру мови, правильність, виразність й естетичність мовлення; компетентність *соціальної взаємодії*, пов'язану зі встановленням контакту з іншими людьми, здатністю до залагодження конфліктів, вмінням діяти злагоджено у спілкуванні; компетентність *у сприйманні та розумінні іншої людини*, невіддільну від рефлексивності й емпатійності суб'єкта спілкування. З огляду на сучасну модернізацію структури і змісту професійних функцій опанування особистістю повною мірою всіма складовими комунікативної компетентності виступає ресурсом і запорукою її успішного професійного самоздійснення в суспільстві. Сказаним і зумовлюється

потреба у вивченні розвитку комунікативної компетентності на різних етапах професійного становлення фахівця.

Як показало дослідження, комунікативна компетентність, що являє собою складно організоване, внутрішньо суперечливе поєднання комунікативних знань, вмінь і навичок суб'єкта комунікативної діяльності, об'єднує у своїй структурі три головних компоненти: *комунікативно-мовленнєвий*, *соціально-перцептивний* та *інтерактивний*. Вони містять ієрархічно підпорядковані їм вміння (або здатності): вміння вести розмову (спір), вміння сприймати і розуміти іншу людину, вміння соціальної взаємодії, вміння самопрезентації, здатність до володіння інтонацією, мімікою і пантомімікою тощо [Див. докладніше: 5].

Зважаючи на важливість володіння комунікативною компетентністю для досягнення ефективності професійної діяльності, ми поставили за **мету** – на цьому етапі дослідження – визначення психологічних особливостей розвитку комунікативної компетентності у різних фахівців: педагогів і психологів – у період їх вторинної професіоналізації.

На етапі вторинної професіоналізації (28 – 40 рр., за Е.Ф. Зеєром) досить високий рівень розвитку комунікативної компетентності забезпечує невинне зростання професіоналізму. Результати дослідження показали, що педагоги перевищують психологів за швидкістю опанування професійних навичок. Разом з тим тривалість набуття досвіду для самостійного виконання професійної діяльності у психологів удвічі менша, ніж у педагогів.

У цей період комунікативна компетентність як інструмент професійної діяльності педагогів і психологів слугує підґрунтям для створення і реалізації нових програм діяльності і спілкування у швидко змінюваних умовах життєдіяльності соціуму, сприяє ідентифікації з професійним співтовариством, становленню професійного менталітету. Як засвідчило опитування досліджуваних-фахівців щодо розвитку у них характеристик, що визначають успішність професійної діяльності, за ступенем вироблення такого менталітету педагоги (92%) перевершують психологів (70%). У цих фахівців також «майже

сформований і сформований повністю індивідуальний стиль професійної діяльності» – відповідно у 81% психологів і 50% педагогів, але в останніх (порівняно з етапом первинної професіоналізації) не спостерігається динаміки у розвитку професійного стилю [6]. У міру зростання професіоналізму у психологів – порівняно з педагогами – більш інтенсивно посилюється інтерес до свого фаху: відповідно – 100% і 88%. В цей час періодично і постійно дбають про підвищення власного професійного рівня *сто відсотків* і педагогів і психологів, постійно виявляючи творчість у фаховій і комунікативній діяльності.

В *емпіричному дослідженні*, яке проводилося в 2009–2010 рр., статистично опрацьовано дані психодіагностичного обстеження 49 фахівців: педагогів і психологів (віком від 28 до 40 рр.), що перебувають на етапі вторинної професіоналізації. До вибірки фахівців-психологів увійшли психологи Подільського і Печерського районів м. Києва, психологи – викладачі і слухачі факультету перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців Київського університету ім. Б. Грінченка і Переяслав-Хмельницького педагогічного університету ім. Г. Сковороди, а до вибірки фахівців-педагогів включено вчителів гімназії №117, загальноосвітніх шкіл (I і III ступенів) №138 і №156 м. Києва, а також слухачів названого факультету.

В дослідженні використано такі психодіагностичні засоби: методику вивчення комунікативних і організаторських вмінь (КОВ), методику оцінки способів реагування у конфлікті К. Томаса (адаптовану Н.В. Гришиною), тест “Вміння слухати”, тест “Вміння викладати свої думки”, тест “Взаємини з співрозмовником”, а також застосовано експертну оцінку для з’ясування особливостей професійного розвитку і сформованості характеристик комунікативної компетентності [1; 2; 4; 7]. У дослідженні проаналізовано також дані, отримані за допомогою розробленого О.М. Кокуном (2008) – для цього етапу професійного становлення – опитувальника [4], який дав можливість визначити особливості професійного зростання та важливі для досягнення обраних професійних цілей детермінанти.

Як показало дослідження, на етапі вторинної професіоналізації у фахівців-психологів і педагогів не зафіксовано відмінностей у розвитку комунікативної компетентності та її соціально-перцептивних й інтерактивних складових. Стосовно ж комунікативно-мовленнєвого компонента комунікативної компетентності цих фахівців спостерігаються відмінності у розвитку таких його складових: загальні комунікативні вміння ($p \leq 0,005$), мовна компетентність ($p \leq 0,05$) і розумово-комунікативні здібності ($p \leq 0,07$). До того спостерігаються відмінності у розвитку мотиваційного показника ($p \leq 0,04$), що є спонукою до розвитку комунікативної компетентності, і такої його складової, як ввічливість особистості ($p \leq 0,005$).

Таблиця 1

Розвиток складових комунікативної компетентності у психологів і педагогів на етапі їх вторинної професіоналізації (у відсотках)

№	Складові	Рівні розвитку	Вторинна професіоналізація	
			Психологи (n=24)	Педагоги (n=24)
1.	Мовна компетентність	Дуже високий	20,8	50,0
		Високий	62,5	41,7
		Середній	16,7	8,3
		Низький	-	-
		Дуже низький	-	-
		Усього	100	100
2.	Комунікативні знання	Дуже високий	45,8	50,0
		Високий	37,6	45,8
		Середній	16,7	-
		Низький	-	4,2
		Дуже низький	-	-
		Усього	100	100
3.	Вміння соціальної взаємодії (узгодження дій у спілкуванні, злагодженість дій, залагодження конфлікту)	Дуже високий	45,8	29,2
		Високий	33,3	33,3
		Середній	12,5	29,2
		Низький	8,3	8,3
		Дуже низький	-	-
		Усього	100	100
4.	Вміння вести розмову (спір)	Дуже високий	33,3	45,8
		Високий	45,8	41,7
		Середній	12,56	8,3
		Низький	8,3	4,2
		Дуже низький	-	-
		Усього	100	100

5.	Вміння сприймати і розуміти іншу людину (вміння “читати за обличчям”, вміння розуміти психологічний стан співрозмовника)	Дуже високий	45,8	54,2
		Високий	37,5	29,2
		Середній	8,3	12,5
		Низький	8,3	4,2
		Дуже низький	-	-
		Усього	100	100
6.	Вміння самопрезентації	Дуже високий	37,5	41,7
		Високий	41,7	37,5
		Середній	16,7	8,3
		Низький	4,2	12,5
		Дуже низький	-	-
		Усього	100	100
7.	Здатність до володіння інтонацією, мімікою, пантомімікою	Дуже високий	33,3	54,2
		Високий	45,8	29,2
		Середній	16,7	12,3
		Низький	4,2	4,2
		Дуже низький	-	-
		Усього	100	100
8.	Розумово-комунікативні здібності	Дуже високий	37,5	54,2
		Високий	45,8	45,8
		Середній	16,7	-
		Низький	-	-
		Дуже низький	-	-
		Усього	100	100

З таблиці 1 видно, що педагоги перевершують психологів за дуже високим і високим (у сукупності) рівнями розвитку таких складових **комунікативно-мовленнєвого компонента** комунікативної компетентності, як *мовна компетентність і комунікативні знання*, а також за сформованістю *здатності до володіння інтонацією, мімікою і пантомімікою*. Крім того, педагоги перевищують психологів за дуже високим і високим рівнями розвитку *вміння вести розмову (спір)*. Щодо сформованості **соціально-перцептивного компонента** зазначимо: розвиток у психологів *вміння сприймати і розуміти іншу людину* майже не змінюється у міру їх професіоналізації, тоді як у педагогів його розвиток підвищується на етапі вторинної професіоналізації. Тим часом *вміння соціальної взаємодії (інтерактивний компонент)* розвинені більшою мірою у психологів, ніж у педагогів; однак у педагогів на етапі вторинної професіоналізації (порівняно з первинною професіоналізацією) їх

розвиток трохи сповільнюється [6]. Відтак, підвищення чи зниження рівня розвитку комунікативно-мовленнєвої, соціально-перцептивної й інтерактивної здатностей як структурних компонентів комунікативної компетентності зумовлюються фаховими функціями і тими конкретними педагогічними чи психологічними завданнями, які розв'язуються на цьому етапі професійного становлення.

Таблиця 2

Міжкореляційні зв'язки у структурі комунікативної компетентності фахівців на етапі їх вторинної професіоналізації

№	Параметри	Коефіцієнт кореляції, за Пірсоном
1.	Мовна компетентність	0,514 ($p \leq 0,000$)
2.	Комунікативні знання	0,503 ($p \leq 0,000$)
3.	Вміння соціальної взаємодії (здатність до узгодження дій у спілкуванні, здатність до злагодженості дій, вміння залагоджувати конфлікт)	0,373 ($p \leq 0,009$)
4.	Вміння вести розмову (спір)	0,481 ($p \leq 0,001$)
5.	Вміння сприймати і розуміти іншу людину (вміння “читати за обличчям”, вміння розуміти психологічний стан співрозмовника)	0,469 ($p \leq 0,001$)
6.	Вміння слухати	0,033 ($p \leq 0,823$)
7.	Вміння викладати свої думки	-0,158 ($p \leq 0,284$)
8.	Здатність до налагодження взаємин із співрозмовником	-0,064 ($p \leq 0,667$)
9.	Комунікативні вміння	0,284 ($p \leq 0,053$)
10.	Здатність до самопрезентації	0,477 ($p \leq 0,001$)
11.	Здатність до володіння інтонацією, мімікою, пантомімікою	0,307 ($p \leq 0,034$)

Кореляційний аналіз (див.: табл. 2) дав можливість визначити взаємозв'язки у структурі комунікативної компетентності фахівців. Відтак, на етапі вторинної професіоналізації показник комунікативної компетентності поєднаний статистично значущим позитивним кореляційним зв'язком з такими своїми характеристиками, як мовна компетентність, вміння вести розмову (спір), комунікативні знання, вміння соціальної взаємодії, вміння сприймати і розуміти іншу людину, здатність до самопрезентації і здатність до володіння інтонацією, мімікою і пантомімікою. Проте щодо вміння слухати можемо говорити лише про тенденцію такого взаємозв'язку. Тим часом вміння викладати свої думки і здатність до налагодження взаємин із співрозмовником – через свою недостатню сформованість – не визначають розвиток комунікативної компетентності і навпаки. Отже, всі основні складові: комунікативно-мовленнєва, соціально-перцептивна й інтерактивна – визначають розвиток комунікативної компетентності. До того зв'язки між ними більш тісні й розгалужені на етапі вторинної, ніж первинної, професіоналізації [6], що свідчить про підвищення сформованості цих складових у міру набуття педагогами і психологами професіоналізму.

Таблиця 3

Кореляційні зв'язки комунікативної компетентності з показниками особистісних і професійних характеристик фахівців на етапі їх вторинної професіоналізації

№	Психологічні характеристики	Коефіцієнт кореляції, за Пірсоном
1.	Культура спілкування (складне психологічне утворення особистості)	0,408 ($p \leq 0,004$)
2.	Мотиваційний компонент (загальний показник)	0,445 ($p \leq 0,002$)
3.	Потреба у спілкуванні	0,488 ($p \leq 0,000$)
4.	Ввічливість	0,434 ($p \leq 0,002$)
5.	Почуття власної гідності	0,446 ($p \leq 0,002$)

6.	Повага до інших людей	0,251 ($p \leq 0,085$)
7.	Розумово-комунікативні здібності	0,444 ($p \leq 0,002$)
8.	Впевненість у собі	0,711 ($p \leq 0,000$)
9.	Ініціативність	0,535 ($p \leq 0,000$)
10.	Емоційність	0,099 ($p \leq 0,502$)
11.	Самоконтроль	0,610 ($p \leq 0,000$)
12.	Організаторські вміння	0,000 ($p \leq 0,998$)
13.	Професійна самостійність	0,510 ($p \leq 0,000$)
14.	Успішність підвищення професійного рівня	0,426 ($p \leq 0,003$)
15.	Професійна творчість	0,511 ($p \leq 0,000$)
16.	Спеціальна компетентність (підготовленість до самостійного виконання конкретних видів діяльності, здатність здобувати нові знання і вміння за фахом)	0,490 ($p \leq 0,000$)
17.	Аутокомпетентність (адекватне уявлення про свої соціально-професійні характеристики)	0,500 ($p \leq 0,000$)
18.	Загальна оцінка професійного рівня	0,617 ($p \leq 0,000$)

Комунікативна компетентність, як видно з таблиці 3, пов'язана значущим позитивним кореляційним зв'язком з культурою спілкування особистості та низкою таких її мотиваційних утворень (в тому числі із загальним показником мотивації): потребою у спілкуванні, ввічливістю, почуттям власної гідності, а з повагою до інших людей та емоційністю – на рівні тенденції. Разом з тим комунікативна компетентність має позитивний кореляційний зв'язок з такими утвореннями емоційно-вольової сфери особистості, як впевненість у собі, самоконтроль й ініціативність, що визначають характер взаємодії і регулюють поведінку фахівців під час виконання професійних завдань.

Звідси цілком закономірним є позитивний взаємозв'язок між комунікативною компетентністю і такими характеристиками професійної діяльності цих фахівців, як успішність підвищення професійного рівня, професійна творчість, спеціальна компетентність, аутокомпетентність і загальний показник професійного рівня, що стає більш статистично значущим у міру їх професійного зростання [6]. Відтак, сформована здатність самостійно здобувати нові знання та вміння за фахом, поєднана з вмінням адекватно їх оцінювати і творчо реалізувати у професійній діяльності, визначають розвиток комунікативних характеристик фахівця і навпаки: сформованість комунікативної компетентності як інструмента суб'єкта професійної діяльності і спілкування забезпечує підвищення кваліфікації педагогів і психологів.

Таблиця 4

Порівняльна характеристика розвитку вміння слухати і вміння викладати думки у фахівців на етапі вторинної професіоналізації (у %)

№	Параметри	Рівні розвитку	Педагоги (n=24)	Психологи (n=24)
1.	Вміння слухати	Дуже високий	4,2	4,2
		Високий	8,4	8,4
		Вищий від середнього	75,1	75,0
		Середній	8,4	8,3
		Низький	4,2	4,2
2.	Вміння викладати свої думки	Високий	70,9	87,5
		Середній	20,9	4,2
		Низький	8,4	8,4

Примітка: Продіагностовано за допомогою стандартизованих тестів.

Як бачимо з таблиці 4, відмінності у розвитку вміння слухати і вміння викладати свої думки у педагогів і психологів неістотні або їх зовсім немає – за винятком більш високого рівня розвитку вміння викладати свої думки у

психологів. Спостерігається певна динаміка у розвитку цих характеристик комунікативної компетентності від етапу первинної професіоналізації до етапу вторинної професіоналізації. Щодо вміння слухати відбуваються зміни завдяки зростанню вищого від середнього рівня розвитку цієї характеристики у педагогів і психологів. Стосовно ж вміння викладати свої думки – в результаті підвищення високого рівня розвитку названої характеристики – особливо інтенсивним є зростання цього рівня у психологів саме на етапі вторинної професіоналізації [6].

Таблиця 5

Розподіл досліджуваних за нормативністю розвитку складових показника «Взаємини із співрозмовником» на етапі вторинної професіоналізації (%)

№	Складові	Норма розвитку	Вторинна професіоналізація	
			Педагоги (n=24)	Психологи (n=24)
1.	Взаємна підтримка у спілкуванні	Нижче від норми	37,5	33,4
		<i>Нормативність</i>	62,4	66,7
2.	Злагодженість у міжособистісній взаємодії	Нижче від норми	45,8	37,5
		<i>Нормативність</i>	54,3	62,5
3.	Залагодження конфлікту	Нижче від норми	33,3	33,3
		<i>Нормативність</i>	66,7	66,7

Як бачимо з таблиці 5, щодо показників «взаємна підтримка у спілкуванні» найвищу нормативність зафіксовано у педагогів (76%) на етапі первинної професіоналізації. Проте уважність до співбесідника поступово знижується у цих досліджуваних на етапі вторинної професіоналізації (62%). Майже аналогічна картина спостерігається у педагогів і стосовно показника «злагодженість у міжособистісній взаємодії». Це може свідчити про поспіх, відсутність інтересу, вагомих приводів для обговорення чи навіть певну рутинність у ставленні до співбесідника – учня або колеги. Тим часом якщо йдеться про потребу в залагодженні конфлікту, то на етапі вторинної

професіоналізації і у педагогів, і у психологів зафіксовано однакову частоту випадків нормативності – здатності до віднайдення шляхів до взаєморозуміння, хоча педагоги перевершують психологів за цим показником на етапі первинної професіоналізації [6].

До того на етапі *первинної професіоналізації* переважаючими способами реагування в конфлікті у психологів є *співробітництво і пристосування*, а у педагогів типовими способами поведінки виступають *співробітництво, пристосування і компроміс* – останні виявляються у взаємодії на паритетних началах. В той же час на етапі *вторинної професіоналізації* педагоги віддають перевагу передусім *пристосуванню* як способу врегулювання конфлікту й – певною мірою – *компромісу*, психологи так само схильні до *пристосування і компромісу* майже однаковою мірою. Відтак, на етапі вторинної професіоналізації досліджувані-фахівці дедалі більшою мірою нехтують співробітництвом, хоча воно й є продуктивною поведінкою в конфліктній ситуації, бо обидва її учасники досягають успіху в реалізації своїх цілей.

Психологічне дослідження дало змогу дійти таких **висновків**:

1. Для розв'язання дедалі складніших завдань сучасний фахівець має бути здатним до постійного підвищення професійного рівня, до професійно-комунікативного зростання. Вдосконалення комунікативної компетентності як інструмента професійного зростання ґрунтується на особистісному ставленні до професії та ціннісних орієнтаціях фахівця у сфері професійної і комунікативної діяльності, що виявляється у характері міжособистісної взаємодії, використанні тих чи тих способів та засобів спілкування.

2. Емпіричне дослідження показало, що на етапі вторинної професіоналізації між психологами і педагогами не зафіксовано статистично значущих відмінностей у розвитку комунікативної компетентності, що можна пояснити належністю цих фахівців до професій типу «людина-людина» і виконанням у зв'язку з цим аналогічних функцій. Разом з тим усі основні складові: комунікативно-мовленнева, соціально-перцептивна й інтерактивна – визначають розвиток комунікативної компетентності педагогів і психологів. Ці

зв'язки у структурі комунікативної компетентності більш тісні й розгалужені на етапі вторинної, ніж первинної, професіоналізації, що свідчить про більшу сформованість цих складових у педагогів і психологів у міру набуття ними професіоналізму.

3. На підставі результатів емпіричного дослідження з'ясовано, що складові комунікативної компетентності досліджуваних-фахівців не лише взаємозумовлені й взаємопов'язані, а й мають тісний зв'язок з іншими їх особистісними і професійними характеристиками, розвиненість яких сприяє підвищенню успішності професійного розвитку педагогів і психологів на етапі вторинної професіоналізації.

Список використаних джерел:

1. Энциклопедия психологических тестов. Общение, лидерство, межличностные отношения. – М.: ООО «Издательство АСТ», 1997. – 304 с.
2. Женская психология / Составитель – к. п. н. Н.А. Литвинцева. – М.: АО Бизнес-школа «Интел-синтез», 1994.
3. Зеер Э.Ф. Психология профессий: Учебн. пособие. – 3-е изд. – М.: Академический Проект; фонд «Мир», 2005. – 336 с.
4. Кокур О.М. Теорія і практика обґрунтування вибору методичного забезпечення психологічного дослідження // Актуальні проблеми психології. – Т.У: Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія / За ред. С.Д. Максименка. – К.: ІВЦ Держстандарту України, 2009. – Вип.9. – С.158 – 169.
5. Корніяка О.М. Сучасні підходи до вивчення комунікативної компетентності особистості // Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – Вип.3. – С.294 – 316.
6. Корніяка О.М. Порівняльний аналіз розвитку комунікативної компетентності фахівця у період його первинної і вторинної професіоналізації // Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / За ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. – Вип.11. – С.361 – 372.
7. Психология личности: тесты, опросники, методики / Авторы-составители: Н.В. Киршева, Н.В. Рябчикова. – М.: Геликон, 1995. – 220 с.

Аннотация

Корняяка О.Н. Развитие характеристик коммуникативной компетентности педагогов и психологов в период их вторичной профессионализации.

В статье представлены результаты исследования психологических особенностей развития коммуникативной компетентности, ее основных составляющих у педагогов и психологов в период их вторичной профессионализации.

Ключевые слова: *коммуникативная компетентность, коммуникативная деятельность, коммуникативные умения и навыки, вторичная профессионализация.*

Summary

O.M. Korniyaka "Development of communicative competence of psychologists and teachers in the period of their secondary professional formation".

The article is presented the research results: psychological peculiarities of development of communicative competence, its basic components of psychologists and teachers in the period of their secondary professional formation.

Key words: *communicative competence, communicative activities, communicative abilities and habits, secondary professional formation.*